

Piękno i znaczenie starych sadów tradycyjnych (esej filozoficzno-rzeczowy)

The beauty and importance of old traditional orchards
(philosophical essay)

Wiesław Mądry¹⁾
Barbara Roszkowska-Mądra²⁾

¹⁾ Instytut Rolnictwa, Katedra Biometrii, Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie

²⁾ Katedra Nauk o Przedsiębiorstwie, Wydział Ekonomii i Finansów, Uniwersytet w Białymstoku

Przeszłość – jest to dziś, tylko cokolwiek dalej ...

Cyprian Kamil Norwid

Wstęp

Ogrody w pobliżu zagród wiejskich istniały od najdawniejszych czasów. Przez stulecia ogród przydomowy miał wyłącznie użytkowy charakter: dostarczał pożywienia, przypraw i leków. Od przełomu XIX i XX wieku przydomowy ogród chłopski składał się z niewielkiego ogródka ozdobnego przed domem, warzywnika i niedużego sadu. W celu założenia sadu przydomowego siewki dziko rosnących drzew owocowych zbierano na miedzach i zaszczepiano szlachetnym materiałem,

który docierał na wieś przez ogrody klasztorne i dworskie. Od przełomu dwóch ostatnich wieków, wraz z ogólnym znaczącym rozwojem przemysłu i rolnictwa oraz wzrostem zamożności materialnej i kulturalnej społeczeństwa, także na wsi, zakładano coraz większe chłopskie i drobnoszlacheckie oraz dworskie sady przydomowe o bogatszej różnorodności odmian. Przez dziesięciolecia te tradycyjne sady harmonijnie wtapiały się w różnorodną i malowniczą krajobrazy wiejskie w Polsce i Europie, stanowiąc bardzo ważny składnik tej przestrzeni. Współtworzyły one jedyne w swo-

Rys. 1. Zdjęcie autorów eseju, wykonane w jesieni 2022 roku, w prawie wiekowym sadzie rodzinnym W. Mądrego we wsi Szydłów Kolonia w powiecie piotrkowskim (na pierwszym planie znajduje się 70-letnie drzewo odmiany jabłoni Bancroft, dalej jest grube 80-letnie drzewo odmiany jabłoni Szara Reneta, zaś z prawej strony są 50-letnie drzewa śliw Węgierki Zwykłej)

Fig. 1. Photos taken by Authors of the essay, taken in the autumn of 2022, in the nearly century-old family orchard of W. Mądry in the village of Szydłów Kolonia in the Piotrków district (in the foreground there is a 70-year-old Bancroft apple tree, then there is a thick 80-year-old Szara Reneta apple tree and on the right are 50-year-old Węgierka Zwykła plum trees)

im rodzaju, skromne ale urokliwe piękno obszarów wiejskich. Profesor Szczepan Pieniążek (1913-2008), wielki uczoney i reformator polskiego sadownictwa, pisze w swojej książce, że *Drzewa owocowe, czy to okryte kwiatem czy uginające się pod ciężarem owoców, od zarania ludzkości stanowiły symbol piękna, dobra i bogactwa.*

Piękno sadu tradycyjnego

Sad tradycyjny, jako dzieło Stwórcy, posługującego się także talentem i ręką człowieka, działa pozytywnie na nasze zmysły i wyobraźnię. Budzi on zachwyt o każdej porze roku i dnia oraz zadumę, będąc także wielce nam użyteczny. Fragmenty

taryczne przykłady widoku sadów tradycyjnych obrazują przedstawione zdjęcia.

Wiosną drzewa owocowe są przepełnione obfitością białego i różowego kwiecia, emanującego subtelnym zapachem, wabiącym pracowite pszczoły i inne owady. W końcu lata i w jesieni okazałe drzewa, skąpane promieniami gorącego słońca, ozdobione są żółcią i czerwienią oraz coraz bardziej wyczuwalnym zapachem dojrzewających owoców i żółknących liści, które opadając wirują, jakby z godnością i wdzięcznością żegnały się z drzewem, które je stworzyło i wykarmiło. Ten corocznie powtarzający się magiczny spektakl na tych samych drzewach, jest swoistą, niepojętą do końca, emanacją majestatu periodycznego od-

Rys. 2. Zdjęcia autorów eseju, wykonane w jesieni 2022 roku, w prawie wiekowym sadzie rodzinnym W. Mądrego we wsi Sztyłów Kolonia w powiecie piotrkowskim (na obu zdjęciach pokazano 70-letnie drzewo odmiany gruszy Bera Bosca; na lewym zdjęciu drzewo jest w fazie dojrzewania owoców w końcu września, zaś na prawym zdjęciu, drzewo jest w postaci bezlistnej na początku listopada)
Fig. 2. Photos taken by Authors of the essay, taken in the autumn of 2022, in the nearly century-old family orchard of W. Mądry in the village of Sztyłów Kolonia in the Piotrków district (both photos show a 70-year-old Bera Bosca pear tree; on the left photo the tree is in the fruit ripening phase at the end of September, while on the right photo, the tree is leafless in early November)

radzania się i przemijania życia, połączone nicią ciągłości jego trwania.

Zima jest też zjawiskowa w starym sadzie – uwidacznia ona w pełnej krasie majestatyczną i monumentalną architekturę pni, konarów i gałęzi pojedynczych drzew, które składają się na zachwycający obraz zimowego, tylko pozornie uśpionego, krajobrazu przyrodniczego. Mróz artysta dokonuje cudu w całej przyrodzie, szczególnie zaś w sadzie. Od późnej jesieni i zimą na niektórych bezlistnych drzewach jabłoni i gruszy można podziwiać wciąż wiszące dojrzałe owoce, które mienią się królewskim złotem lub czerwienią, jakby porozwieszane bombki na choince. Chcąc zilustrować to unikalne piękno starych sadów i licznych drzew owocowych, posadzonych dawno temu przy domostwach, posłużymy się załączonymi niżej zdjęciami. Zdjęcia te zostały wykonane

przez autorów eseju w dniu 13 listopada 2022 roku w przepięknej, zabytkowej wsi Białowieża, leżącej nad rzeką Narewka, pośród wiekowych dębów, wiązów i lip, tuż u wrót majestatycznej i jedynej w Europie takiej, Puszczy Białowieskiej. W Białowieży wszystko jest zabytkiem: rody ludzi wielu narodowości (Polaków, Rusinów – głównie Białorusinów, Żydów, Niemców i innych), osiedlanych i żyjących tu od czasów króla Władysława Jagiełły aż do dzisiaj, ich dziedzictwo myśli, kultury i czynu, w tym również architektury budownictwa, a także sędziwe i dostojne, jakże urodziwe drzewa leśne i owocowe. Tutaj, niespotykane gdzie indziej, kunszt i wysmakowane piękno powstałej dawno temu unikalnej architektury drewnianej, dopełniane są licznymi, pozostającymi wciąż w dobrej kondycji, starymi jabłoniąmi, grusząmi i wiśniami lokalnych odmian, bardzo

Rys. 3. Białowieża, ponad 100-letni zamieszkały dom przy ul. Tropinka, stojący obok 200-letniej lipy z jemiolą (na lewym zdjęciu dom z lipą i zciekawionym Wiesławem Mądrym, autorem eseju; na prawym zdjęciu zbliżenie samego domu)

Fig. 3. Białowieża, over 100-year-old inhabited house at ul. Tropinka, standing next to a 200-year-old linden tree with mistletoe (on the left photo a house with a linden tree and the curious Wiesław Mądry, the author of the essay; on the right photo a close-up of the house itself)

odpornych na mróz i wiosenne przymrozki oraz choroby.

Szczególnie urokliwe w starych sadach i rosnące w różnych miejscach na wsiach są stare polne grusze, niegdyś tak popularne, znikają z sadów, wiejskich dróg, a zwłaszcza miedz. W krajobrazie Polski spotyka się je coraz rzadziej. Niestety, widok żniwiarzy odpoczywających na miedzy pod gruszą odszedł już w przeszłość. A szkoda i żal ... Pod dziką gruszą miło się wypoczywa. Drzewo daje przyjemny cień, a jego aura jest przyjazna dla człowieka. Na szczęście w Polsce, w krajobrazie wsi, polne grusze można jeszcze wciąż zobaczyć i zachwycić się bez miary tymi często sędziwymi, ale nadal w dobrej kondycji, pomnikami przyrody

i świadkami historii. Jakże wzruszająco jawi się teraz groteskowy opis półwiecznego procesu sądowego (zjawiska typowego dla polskiej szlachty) o dziką gruszę na miedzy pomiędzy rodami szlacheckimi Rzędzianów i Jaworskich we wsi Rzędziany na Podlasiu k. Białegostoku, przedstawiony przez H. Sienkiewicza w powieści *Ogniem i mieczem*.

Sad tradycyjny jest uprawą złożoną ze stosunkowo małej liczby wysokopiennych drzew owocowych starych odmian, zwykle należących do kilku gatunków, posadzonych w dużych rozstawach, na silnie rosnących podkładkach. Taki sad systematycznie kształtuje i utrzuca na długi czas unikalny i cenny ekosystem rolniczy, żyjący w har-

Rys. 4. Białowieża, stara jabłoń z zasiedloną na niej jemiolą

Fig. 4. Białowieża, an old apple tree with mistletoe inhabited on it

Rys. 5. Białowieża, jedyna stara jabłoń w byłym przydomowym ogrodzie (w dalszej perspektywie widać drewniane, zabytkowe budynki gospodarskie)

Fig. 5. Białowieża, the only old apple tree in the former home garden (in the further perspective you can see wooden, historic farm buildings)

Rys. 6. Białowieża, jedyna stara jabłoń w byłym przydomowym ogrodzie (obok niej widać drewniany, zabytkowy budynek gospodarczy)

Fig. 6. Białowieża, the only old apple tree in the former home garden (next to it you can see a wooden, historic farm building)

monii i równowadze, w którym rozwija się nieprzebrane bogactwo flory i fauny, zarówno w glebie, na jej powierzchni, jak i w pniach oraz koronach drzew. We wnętrzu tych koron starych rozłożystych drzew wytwarzane jest specyficzne środowisko i mikroklimat. Sprzyjają one schronieniu i gnieźdzeniu się tam wielu gatunków ptaków i innej bogatej fauny (podobnie, jak w lasach i terenach zadrzewionych).

Stan obecny sadów tradycyjnych i zadania dla społeczeństwa

Niestety, w ciągu ostatnich kilkudziesięciu lat liczba tych cennych agro-ekosystemów, jakie tworzą sady tradycyjne, zmniejszyła się drastycznie. Wszystko wskazuje na to, że jest to trend nieodwracalny. Na szczęście my ludzie, żyjący współcześnie w Polsce możemy wciąż podziwiać wszędzie w naszej Ojczyźnie te ocalałe jeszcze, nieliczne sady tradycyjne, które trwają długo (czasami już prawie 100 lat) w formie niezmięnionej od ich posadzenia i są żywym, dostojnym, choć naznaczonym czasem świadkiem historii, budzącym pamiętne wspomnienia o naszych przodkach i nas samych. Podróżując po kraju, nasze wrażliwe oko zauważy je w całej Polsce, głównie we wsiach najbardziej pielęgnujących etos oraz tradycje wiejskie i rolnicze, na Mazowszu, Ziemi Łódzkiej, Lubelszczyźnie, Małopolsce, Śląsku, Podkarpaciu, Podlasiu, w tym na Ziemi Augustowskiej, Suwalszczyźnie i Wileńszczyźnie oraz pozostałych kresach wschodnich II Rzeczypospolitej, i gdzie indziej też. Świadczą one jak najlepiej o naszych przodkach, o ich nowoczesności oraz ambitnej i sprawdzającej się dalekowzrocznej wizji gospodarowania i stylu życia w tamtych czasach, a także

Rys. 7. Białowieża, stara jabłoń z dużą liczbą wiszących na niej czerwonych owoców w przydomowym ogrodzie (w dalszej perspektywie widać drewniane, zabytkowe budynki gospodarskie)

Fig. 7. Białowieża, an old apple tree with a large number of red fruits hanging on it in a home garden (in the further perspective you can see wooden, historic farm buildings)

Rys. 8. Białowieża, stara jabłoń z dużą liczbą wiszących na niej żółtych złocistych owoców w przydomowym ogrodzie (obok widać drewniany, zabytkowy, odnowiony dom mieszkalny)

Fig. 8. Białowieża, an old apple tree with a large number of yellow golden fruits hanging on it in a home garden (next to it you can see a wooden, historic, renovated residential house)

o ich wrażliwości na piękno przyrody i rozumieniu jej znaczenia. Wszystkie te przymioty sprzyjały podejmowaniu przez dawne pokolenia rolników obowiązku pełnienia także nieomal artystycznej roli kustosza tego powierzonego piękna. Rola ta obejmowała też prestiżowe zakładanie tradycyjnych sadów przydomowych. Te owocujące wciąż rodzime sady tradycyjne (niczym sędziwe gaje

oliwne w Grecji), choć przecież leciwe i zadziwiająco będące stale w dobrej kondycji, są także świadectwem przywiązania kolejnych pokoleń przed nami i nas samych do etosu i tradycji wiejskiej, a przez to, do wytrwałości w szanowaniu dziedzictwa swojej lokalnej Ojczyzny.

My współcześni, pomni wspaniałej spuścizny starych sadów tradycyjnych, stanowiącej niemałe zadanie dla nas, co mamy teraz robić z tym dziedzictwem po naszych przodkach, zarówno ci odpowiedzialni, związani bezpośrednio lub pośrednio z rolnictwem i wsią, jak i ci, co nigdy nie mieli bliskiego kontaktu z taką rzeczywistością. Po pierwsze, jak każdy dar, przyjmijmy go z pokorą i zachwytem oraz wdzięcznością, szacunkiem i pamięcią dla przodków oraz ich chwalebnej myśli i czynów. Po drugie, doceniajmy, zachowujmy i korzystajmy z tego daru jak najrozumniej i cieszymy się nim jak najdłużej w otrzymanej postaci. I po trzecie, jak najroztropniej rozwijajmy i wzbogacajmy treść i sens tej spuścizny, biorąc udział w procesie ciągłości pokoleń – czynmy to nowocześnie wedle obecnej wiedzy, idei, dążeń i potrzeb, tak, aby to dziedzictwo trwało wiecznie i służyło nam dobrze. Z optymizmem i nadzieją należy przyjąć obecne idee, kształtowane przez nowe kierunki nauki, polityki gospodarczej (zwłaszcza tej unijnej, dotyczącej zachowania i kształtowania bioróżnorodności w krajobrazie wiejskim) oraz praktyki rolniczej i społecznej, w których jawi się dobra przyszłość dla zakładania sadów tradycyjnych, może nie w dawnej postaci (wszak nie wchodzimy dwa razy do tej samej wody), ale w formie ochrony wartości i piękna dawnej bioróżnorodności sadów, wraz z efektywnym przyrodniczo i ekonomicznie wykorzystaniem po nowemu starych odmian drzew i krzewów owocowych, bo one na to, bez wątpienia, zasługują.

Co najważniejsze, obserwujemy powrót do sadzenia starych odmian we współczesnych sadach. Wierzmy, że nie tylko my, ale także nasze dzieci i wnukowie będą mogli smakować owoców i przetworów, o zdecydowanie lepszym smaku od tych z supermarketów. Wielu młodych nie zna niezwykłego smaku owoców dawnych odmian jabłoni, grusz czy śliw, a warto dać im poznać to rozkoszne doświadczenie. Aby tak się stało, powinniśmy wszyscy starać się dbać o realizację trzech wyżej wymienionych zadań. Jednakże, najpierw starajmy się poznać najpopularniejsze stare odmiany jabłoni, grusz, śliw i innych gatunków. Kiedyś były one przez naszych przodków wybrane, sprawdzone i uznane za najlepsze dla rodzimych warunków przyrodniczo-gospodarczych. Spełniały oczekiwania zarówno rolników i sadowników, jak i wybrednych konsumentów na wsiach i miastach. Stare odmiany drzew owocowych są bardziej odporne lub tolerancyjne na choroby, szkodniki i mrozy. Dzięki temu, nie wymagają one tak wielu zabiegów pielęgnacyjnych, zwłaszcza chemicznej ochrony roślin.

By trafić na nasz stół, nie muszą być wielokrotnie opryskiwane środkami chemicznymi, dlatego spożywanie ich przez człowieka jest bardzo korzystne dla zdrowia.

Refleksja z konkluzją

My, autorzy tego eseju, pracujący przez lata naukowo na rzecz odkrywania, poznania, ukazowania i skutecznego zachowania nieprzebranej różnorodności biologicznej na obszarach wiejskich i w samym rolnictwie, a także zachwycający się każdego dnia i przy każdej okazji tym niepojętym, cudownym i 'spełniającym swe zadanie' (te trzy ostatnie słowa pochodzą z wiersza ks. Jana Twardowskiego) dziełem stworzenia świata, zachęcamy wszystkich, coraz liczniejszych zwolenników i entuzjastów zdrowego żywienia oraz wrażliwych na piękno przyrody i tradycyjnego krajobrazu wiejskiego, aby przyczyniali się do renesansu starych odmian drzew i krzewów owocowych. Ta myśl dotyczy także starych odmian roślin rolniczych, w tym roślin warzywnych. Przez swoją postawę, presję na rynek owoców i zorganizowaną aktywność społeczną, takie osoby mogą zrobić wiele (wspólnie ze specjalistami) dla dbałości o relikty starych sadów, jako wciąż żywego muzeum różnorodności biologicznej oraz pomników przyrody, które upamiętniają dzieło poprzednich pokoleń. Takie myślenie i działanie byłoby siłą wzmagającą rychły powrót starych, może już zapomnianych, wspaniałych odmian drzew owocowych do naszych sadów, zarówno towarowych, jak i amatorskich. Każdy, kto chciałby przybliżyć sobie te stare odmiany może znaleźć bez trudu przystępną i atrakcyjną wiedzę na ten temat. Najlepiej byłoby skorzystać z narzędzi informatycznych – te są dostępne i całkiem skuteczne w znajdowaniu wiedzy o starych odmianach drzew i krzewów owocowych. Polecamy ją wszystkim zainteresowanym. My już to uczyniliśmy. Studiowanie i rozważanie historii oraz opisów starych odmian drzew owocowych na podstawie różnych bogatych źródeł w internetowych bazach danych, przygotowanych przez fachowców z różnych zaangażowanych instytucji polskich, bardzo nas ubogaciło w zakresie intelektualnym, duchowym i merytorycznym. Pokładamy głęboką nadzieję, że każdy czytelnik tego tekstu, który ma wrażliwość na bioróżnorodność, piękno i moc przyrody oraz wykazuje zrozumienie jej bezcennej wartości dla człowieka (a każdy z ludzi ma taką wrażliwość i miłość do przyrody, zadaną przez Stwórcę i wykształconą przez ewolucję – nazywana jest ona biofilia), zainteresuje się poznawaniem starych odmian drzew owocowych. Jest duża szansa na to, że u takich osób zaowocuje to bardziej humanistycznym i roztropnym myśleniem oraz postępowaniem na chwałę Boga i człowieka, w dzisiejszym, coraz bardziej zunifikowanym i konsumpcyjnym świecie.